

Azərbaycan dili informasiya təhlükəsizliyinin komponenti kimi

Səbinə Kərimova

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu

sabina_ict_az@mail.ru

Xülasə—Məqalədə Azərbaycan dili informasiya təhlükəsizliyi komponenti kimi araşdırılır. İnsan fəaliyyəti sferalarında milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında dilin rolu göstərilir. İKT-nin sürətli inkişafı ilə əlaqədar bir çox dillər kimi Azərbaycan dili üçün yaranan təhlükələr analiz edilir. İnternet mühitində çoxdilliliyin təmin olunması və inkişafı ilə bağlı beynəlxalq təşəbbüslər tədqiq olunur. Azərbaycanda dövlət dilinin istifadəsi və inkişafı ilə bağlı görülən işlər şərh edilir. Bu sahədə mövcud problemlərin həlli üçün təkliflər irəli sürülür.

Açar sözlər—Azərbaycan dili; informasiya təhlükəsizliyi; virtual məkan; informasiya mühiti; informasiya cəmiyyəti

I. GİRİŞ

Azərbaycan dili xalqımızın mənəvi sərvəti, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə sarsılmaz təməli, dövlətimizin müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biridir. Bu dildə dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə daxil olan misilsiz əsərlər yaradılmışdır.

Hər bir azərbaycanlı tarixin ayrı-ayrı dövrlərində dilimizin dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsindən böyük qürur hissi keçirir. Ölkəmizin zaman-zaman müxtəlif imperiyalar tərkibində yaşamağa məcbur olmasına baxmayaraq, ana dilimiz həтта bu ağır vaxtlarda belə milli məfkurənin, milli şüurun və milli-mədəni dəyərlərin layiqincə yaşamasını və inkişafını təmin etmişdir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur.

II. CƏMIYYƏTDƏ VƏ DÖVLƏTDƏ DİLİN ROLU

Alimlərin qiymətləndirmələrinə görə dünya dillərinin 40%-ə yaxını ölüm həddinə çatmışdır. Belə ki, hal hazırda dünya əhalisinin 80%-i ingilis, rus, çin dillərində danışır. Müasir dünyanın xarakterik cəhətləri onun etnik və milli müxtəlifliyidir. Planetimizdə öz dili olan təqribən 200-dək müstəqil dövlət, 500 etnik qrup və 600-dən çox cəmiyyət mövcuddur. Lakin qloballaşmanın təsiri nəticəsində dünya ictimaiyyətinin strukturu deformasiyaya uğrayır. Bu o deməkdir ki, bir çox mədəni dəyərlər, həmçinin gələcək nəsillərə yad dillərdə təqdim edilmiş biliklər həmişəlik itəcəkdir[2].

Alimlər qeyd edirlər ki, dilin aradan çıxması elə mədəniyyətin də məhv olmasına gətirib çıxarır. Dillərin mövcud olmasına yaranan təhlükələr aşağıdakılar ola bilər:

1. Təbii fəlakətlər nəticəsində hər hansı bir xalqın tamamilə məhvi.
2. Təhsil sistemində bu və ya digər səbəbdən doğma dildən yox, başqa dildən istifadə olunması.
3. İKT-nin və İnternetin inkişafı nəticəsində virtual məkanda multi-dildən mono dilə doğru prosesin sürətlənməsi.

Vahid dil kodlaşdırılmamış ünsiyyət vasitəsi kimi baxıla bilər. Kodlaşdırma bir semiotik informasiya mühitindən digər biosemiotik mühitə keçid vaxtı istifadə olunan əməliyyatdır. Əgər bütün informasiya mühitləri eyni semiotik əsasda qurularsa, yəni həmcins informasiya mühiti yaranarsa, onda kodlaşdırma – dekodlaşdırma əməliyyatlarına ehtiyac qalmayacaq. Başqa sözlə, ümumi (vahid) informasiya mühiti və onun da vahid semiotikaya əsaslanan unitar kodu olacaqdır. Hər bir insan məkanından asılı olmayaraq digər insanla ünsiyyət (vahid dil vasitəsilə) quracaqdır. Bu prosesin mənfəi tərəfi ondan ibarətdir ki, vahid dilə qədərki dövrdə min illərdən bəri bəşəriyyət tərəfindən yaradılmış nə varsa – milli-mənəvi dəyərlər, sərvətlər və s. tədricən itib gedəcəkdir (multi-dildən mono-dilə, multi-mədəniyyətdən mono-mədəniyyətə və s. doğru). Millətlərə vurulan əsas informasiya zərbəsi budur.

Bu prosesin müsbət tərəfi ondan ibarətdir ki, informasiya (həm də biliklərin) mübadiləsində heç bir problem olmayacaqdır, bütün insanlar informasiya resurslarından istifadə edəcəkdir, bir-biri ilə məhdudiyətsiz informasiya mübadiləsi həyata keçirəcəkdir.

“Təhlükəsizlik” termini iki əsas mənə kəsb edir. Onlardan biri hər hansı bir obyektin daxili və ya xarici neqativ faktorlardan mühafizəsidir. Məhz bu mənada, “ekoloji təhlükəsizlik”, “radiasiya təhlükəsizliyi”, “yanğın təhlükəsizliyi” və digər söz birləşmələrindən istifadə edirik. Lakin, digər anlamda “təhlükəsizlik” hər hansı obyektin və ya prosesin digər obyekt və prosesin təhlükəsindən uzaq olmasıdır. Bu baxımdan, informasiya təhlükəsizliyi iki əsas nöqtəyə nəzərdən araşdırılır: 1) insan, cəmiyyət və dövlət informasiya təhlükəsizliyi obyektinin qismində çıxış edir; 2) insan, cəmiyyət və dövlət özü digər insan, cəmiyyət və dövlət üçün təhlükə mənbəyi hesab edilir.

III. DİLLƏRİN MƏHVOLMA TƏHLÜKƏSİ

“Milliyyət” termini bəzi hallarda düzgün istifadə olunmur. Bunun 2 əsas səbəbi var. Birincisi, eyni bir sözün

bir neçə mənə bildirməsidir, məsələn, “milli adətlər”, “milli geyim”, “milli mətbəx” və s. Bunlar əsasən bu və ya digər xalqın etnik mədəniyyətini əks etdirmək məqsədilə istifadə edilir. “Milli ideya”, “milli maraqlar”, “milli təhlükəsizlik” və s. kimi ifadələr artıq etnik qruplara deyil, daha yüksək cəmiyyətə aid edilir.

Əslində “milliyyət” və “millət” terminləri Azərbaycan dilində tamamilə fərqli mənalar kəsb edir. Yəni, “milliyyət” insanın bu və ya digər etnik qrupa mənsubiyyətini (azəri, rus, türk, ləzgi və s.) bildirdiyi halda, “millət” daha geniş mənaya malikdir.

A.S.Panarin “millətin” əsas fərqli tərəflərini təhlil edərək onların 7 əsas xüsusiyyətini xarakterizə etmişdir[3]:

- Ümumi yaşayış yeri
- Ümumi ünsiyyət dili
- Millətin ümumi mədəniyyəti
- Ölkənin ümumi ali rəhbərliyi
- Ümumi siyasi maraqlar
- Ümumi siyasi sistem
- Milli identiklik

Professor Emerson “İmperiyadan millətə doğru” monoqrafiyasında milləti 2 səbəbdən bir-biri ilə əlaqələndirən insan birliyi kimi müəyyənləşdirmişdir. Birinci səbəb, onların ümumi tarixi irsə, ikinci səbəb isə ümumi gələcəyə malik olmasıdır[8].

Tədqiqatlar göstərir ki, bugün bütün dünyada neoqlobalizm ideologiyasının yayılmasına yeganə əngəl vətənpərvərlik və xalqa xidmət, sosial cavabdehlik, öz tarix və mədəniyyətinə hörmət, doğma vətənə sevgi kimi ənənəvi mənəvi dəyərlərin hələ də qüvvədə olduğu nəhəng dövlətlərdir.

IV. ÇOXDİLLİYİN QORUNMASI İLƏ BAĞLI BEYNƏLXALQ TƏŞƏBBÜSLƏR

YUNESKO-nun təşkilatçılığı ilə 2000-ci ildən etibarən 21 fevral Beynəlxalq Dillər günü kimi qeyd olunur [1]. Milli və beynəlxalq təhlükəsizlik problemləri 2004-cü ildə BMT-nin Baş Katibinə təqdim olunmuş xüsusi məruzədə əks olunmuşdur. Həmin məruzə təhlükə, təhdid və dəyişiklik üzrə yaradılmış BMT-nin yüksək səviyyəli qrupu tərəfindən işlənmişdir. Bu problemlər bir çox hallarda informasiya xidmətlərinin təminatının səviyyəsi ilə bağlıdır. Mobil telefon rabitəsi, elektron poçt, qlobal informasiya-kommunikasiya şəbəkəsi olan İnternet, peyk televiziya – bütün bu informasiyalar müasir cəmiyyətin mədəniyyətinə tez bir zamanda daxil olur və öz növbəsində həmin mədəniyyəti transformasiya edir, ona yalnız yeni informasiya vasitələri və imkanları deyil, həmçinin yeni etik və hüquqi normalar daxil edir, yeni dəyərlər formalaşdırır. Bu gün, çox əminliklə iddia etmək olar ki, yaxın onillikdə planetimizdə tamamilə yeni növ bəşəriyyət – informasiya bəşəriyyəti formalaşacaqdır. Cenevrə Sammitinin “Prinsiplər Bəyannaməsi” YUNESKO-nun “Kiberməkanda mədəni

müxtəlifliyin və hamılıqla iştirakının təmin olunmasında çoxdilliliyin rolu” adlı konfransı haqqında yazmaq məqsədəuyğundur. 16 may 2007-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyası 2008-ci il Beynəlxalq Dillər ili elan etmişdir [2]. Buna səbəb bir neçə ildən sonra dünyada mövcud olan təxminən 7000 dilin yarısından çoxunun aradan çıxması təhlükəsidir. YUNESKO tərəfindən bir sıra “xilas etmə tədbirləri” işlənərək hökumətlərə, ictimai təşkilatlara tövsiyə olunmuşdur. Bu tədbirlər siyahısında birinci yerdə təhsil sistemində ana dilinin mütləq olaraq istifadə olunması nəzərdə tutulmuşdur.

V. AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ PROBLEMLƏRİ

Respublikada dil siyasətinin birmənalı şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolu və nüfuzunun yüksəlməsi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Azərbaycan dilini mükəmməl bilmək 21-ci əsrdə daha çox əhəmiyyətə malik olan şəxsiyyətin intellektual potensialının inkişafı üçün vacib faktorlardan biridir. Bu amilin olmaması ilk növbədə dövlətin özünə ciddi ziyan vurur və onun milli təhlükəsizliyinə yönəlmiş təhdidlərdən biri hesab olunur. Elmi və texnoloji mədəniyyət də daxil olmaqla, Azərbaycan cəmiyyətində xarici terminologiya daha çox istifadə edilir. Bundan başqa, Azərbaycan dili problemi azərbaycandilli diaspora ilə əlaqələndirilib yalnız siyasi problem kimi deyil, daha geniş şəkildə araşdırılmalıdır. Bu boşluqları aradan qaldırmaq üçün bu problemin digər həlli yolları tədqiq edilməlidir.

Vikipediya layihəsi, proqram məhsullarının Azərbaycan dilinə çevrilməsi, elektron lüğətlər, orfoqrafiya yoxlayıcısı, şrift çeviriciləri, virtual Azərbaycan klaviaturası, kompüter tərcüməsi proqramları işlənmişdir.

Virtual mənada Azərbaycan dilinin geniş tətbiq olunması nəticəsində dünya azərbaycanlıları arasında ümumi kommunikasiya mühiti formalaşır.

Dilin tətbiqinin geopolitik, geoeconomik, geomənşəli aspektləri vardır. Dil həm də regionda siyasi, iqtisadi və digər maraqları təmin etmə vasitələrindən ən əhəmiyyətlisidir. Azərbaycan dili və virtual məkan mövzusu üzrə konfranslar, seminarlar, monitorinqlər keçirilməlidir.

Müstəqil Azərbaycanın 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi təsbiti, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci il 18 iyun tarixli 506 nömrəli [4] və “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust tarixli 552 nömrəli fərmanları [5], həmçinin digər tədbirlər Azərbaycanda dilçilik sahəsinin hüquqi əsaslarını

və icra mexanizmini müəyyən etmişdir. Respublika Prezidenti İlham Əliyevin 23 May 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası” qəbul edilmiş [6], 2013-cü il 9 aprel tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair” Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir [7].

Problemi təhlil edərkən bir sıra əsas aspektlər nəzərə alınmalıdır:

Birinci aspekt ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dili bütün Azərbaycan mədəniyyətinin əsasını təşkil edir və buna görə də dövlətimizin ən vacib milli sərvətidir. Bu sərvət dövlət tərəfindən xüsusilə mühafizə olunmalıdır. Bu baxımdan, Azərbaycan dilinə Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyi obyektlərindən biri kimi baxılmalıdır.

İkinci aspekt isə odur ki, Azərbaycan dili özü ölkənin informasiya təhlükəsizliyinin təminatı üçün əsas amillərdən biri hesab olunur. Belə ki, o, biliklərə əsaslanan yeni texnologiya cəmiyyətinin formalaşdığı bir dövrdə Azərbaycanın gələcək innovativ inkişafı üçün əhəmiyyətli olan intellektual potensialın inkişafı ilə sıx əlaqədardır.

Üçüncü yanaşma Azərbaycanın uzun illər mədəni, elmi, iqtisadi və digər sahələrdə əməkdaşlıq etdiyi və onu əhatə edən digər dövlətlərlə informasiya təhlükəsizliyinin təminatında Azərbaycan dilinin rolunun təhlil edilməsidir.

Problemə dördüncü yanaşma isə qloballaşma prosesinin geniş vüsət aldığı və bugün ABŞ tərəfindən Avrasiya ölkələrinə qarşı aqressiv neoqlobalizm siyasətinin aparıldığı bir dövrdə beynəlxalq informasiya təhlükəsizliyinin təminatı probleminin həllində Azərbaycan dilinin rolunun dərk edilməsidir. Bu siyasət yalnız Avrasiya dövlətlərinin milli təhlükəsizliyi üçün deyil, həm də bütün dünya üçün ciddi təhlükə doğurur.

Azərbaycan dilinin informasiya təhlükəsizliyinin təminatındakı rolunu müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakıları nəzərə almaq vacibdir:

Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dili 9 mln.-dan çox insanın ünsiyyət vasitəsidir və dövlət səviyyəsində bütün fəaliyyətlərə aparıldığı əsas dövlət dilidir. Bundan əlavə, o, yalnız Azərbaycanın deyil, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan digər xalqların tarixi və mədəniyyətinin qorunub gələcək nəsillərə ötürülməsində aparıcı vasitədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının ali məktəb sisteminin və elmi cəmiyyətin əsas dilidir. Azərbaycan dilinin digər ölkələrdəki mövqeyi əsasən yalnız millətlərarası ünsiyyət vasitəsi olmasıdır. İrənin şimal hissəsində, Gürcüstanın Borçalı bölgəsində, Dağıstanın cənub hissəsində Azərbaycan dili azərbaycandilli diaspora daxilində hələ də ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Buna baxmayaraq, ikinci dövlət dili kimi Azərbaycan dili heç bir ölkədə qəbul edilməmişdir.

Qaribə səslənsə də bugün Azərbaycan Respublikasının özündə Azərbaycan dili üçün kifayət qədər təhlükə yaranmışdır. Bunlardan biri yazılı və şifahi nitqə müxtəlif növ amerikanizmin nüfuz etməsidir. Onlara yalnız reklam və ticarət müəssisələrinin adlarında deyil, həm də gündəlik ünsiyyətdə, hətta ictimai və siyasi nitqlərdə də rast gəlinir. “Tok-şou”, “hit-parad”, “prayslist” və ya “supermarket”, həmçinin “spiker”, “sammit”, “imic meyker” və digər buna bənzər ifadələr bugün daha çox istifadə olunur. Halbuki, bütün bu ifadələrin Azərbaycan dilində qarşılığı var. Bundan əlavə, hibrid ingilis-azərbaycan söz birləşmələrinə də rast gəlinir, məsələn, “top-onluq”, “bazar stor” və s. Bu cür birləşmələr həm də müəssisələrin elanlarında, reklamlarında, kütləvi informasiya vasitələrində istifadə olunur. Bütün bunlar yalnız ədəbi Azərbaycan dilini məhv etmir, eyni zamanda Azərbaycan vətəndaşının təfəkkürünə nüfuz edərək ona yad olan başqa ölkənin mədəniyyətinin elementlərini daxil edir.

Təəssüf ki, bu proses hələ informasiya təhlükəsizliyinə qarşı təhdid kimi kifayət qədər ciddi qiymətləndirilmir. Azərbaycan üçün bu problemin həllində Fransa nümunə ola bilər. Fransada Milli Elmlər Akademiyası funksiyasının yerinə yetirən Fransa İnstitutunun əsas vəzifələrindən biri fransız dilinin təmizliyini qoruyub saxlamaqdır [7]. Buna görə də müasir Fransız ədəbiyyatında, həmçinin, qəzet və jurnallarda nəinki amerikanizm, bəzi istisnalar olmaqla, digər xarici mətn və terminlərə də rast gəlinir.

Hazırda, Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyatının təlim keyfiyyətinin aşağı enməsi müşahidə olunur. Unutmamalıyıq ki, nəsillər arasında əlaqə məhz dil vasitəsilə həyata keçir. Hazırda, Azərbaycan cəmiyyəti və milləti milli dəyərləri, dili itirir. Bu artıq dövlətin milli təhlükəsizliyinə birbaşa zərər verir.

Bu problemin həllində ən vacib amil bütün ölkə əhalisinin danışdığı ümummilli dildir. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, insanın yalnız danışdığı deyil, həm də təfəkkür dili həmin dilə qarşı mənəvi dəyərlər formalaşdırır. Məhz həmin ənənəvi dəyərlər ölkənin milli vahidliyinin təmin edilməsini şərtləndirir. Yalnız kifayət qədər yüksək səviyyədə milli vahidliyə malik olan dövlətlər qloballaşmanın onların iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə və mənəvi dəyərlərinə məhvedici təsirinə tab gətirə bilərlər.

NƏTİCƏ

Azərbaycanın informasiya təhlükəsizliyinin təminatında Azərbaycan dilinin yeri və rolunun analizi bu nəticələrə gəlməyə imkan verir: Azərbaycan dilinin qorunub saxlanması, ictimai həyatda, elm, təhsil və mədəniyyətdə istifadəsi aktual problemlərdən biridir. Belə ki, o, informasiya təhlükəsizliyinin təminatı ilə birbaşa əlaqəlidir. Azərbaycan dili Azərbaycanın milli sərvətinin ən vacib tərkib hissəsi olduğu üçün ölkənin milli təhlükəsizliyinin təminatının obyekt kimi dövlət tərəfindən xüsusilə qorunmalı və inkişaf etdirilməlidir. Hazırda Azərbaycan dilinin informasiya fəzası xaricdə Azərbaycan

tərəfindən kifayət qədər dəstəklənmədiyinə görə azalmağa doğru gedir. Cəmiyyətin qloballaşması 21-ci əsrdə bəşəriyyətin inkişafının ən başlıca tendensiyalarından biridir. Mədəniyyət nöqteyi nəzərindən cəmiyyətin qloballaşması yeni humanitar inqilab deməkdir. Bunun da nəticəsində bir sıra ənənəvi, milli və etik mədəniyyətlər əhəmiyyətli dəyişikliklərlə üzləşəcəkdir. Onların arasında dövlət himayəsindən məhrum olanlar isə yalnız deformasiyaya uğramayacaq, hətta tamamilə məhv olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

[1] UNESCO General Assembly Resolution,
<http://www.unesco.org/new/en/unesco/events/prizes-and-celebrations/celebrations/international-days/international-mother-language-day/>

- [2] UNESCO General Assembly Resolution, A/RES/61/266 Multilingualism,
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/61/266
- [3] А.С.Панарин, Искушение глобализмом. М.: Русский Национальный Фонд, 2000.
- [4] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin PREZİDENT KİTABXANASI, Qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar, qərarlar.
http://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_dil.pdf s.42
- [5] Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin PREZİDENT KİTABXANASI, Qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar, qərarlar.
http://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_dil.pdf s.53
- [6] Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası
<http://www.mns.gov.az/az/pages/75-98.html>
- [7] Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı <http://president.az/articles/4934>
- [8] К.К.Колин, “Гуманитарные проблемы информационной безопасности,” *Информационные технологии*, №12. с. 2-25, 2007.